

**ERITYISLASTEN OHJAUKSEN ABC
KERHONOHJAAJALLE**

Sinulle kerhonojaja!

Tässä sinulle muutamia vihjeitä, kun hoidat samaasi arvokasta tehtävää kerhonojajana. Toivon, että nämä auttavat sinua eteenpäin kerhon eri tilanteissa kohdatessasi myös erityishuomiota vaativia lapsia.

Kehotilanne voi olla lapselle aivan uusi kokemus. Hän tulee ryhmään, jossa on 10-15 muuta lasta. Kerhoympäristö, kerhotila, ohjaaja/ohjaajat, muut lapset ja kerhotoiminta edellyttävät häneltä muun muassa yhdessä toimimista ja toisten huomioimista.

Kerhonojajana joudut yllättäviin tilanteisiin lasten kanssa. Saat kokea välillä väsymystä, turhautumista ja epäonnistumisiakin kun lapset kinastelevat, huutavat, sättivät ja tönivät toisiaan, eivät kuuntele ja lisäksi unohtelevat sovittuja asioita. Älä kuitenkaan jää murehtimaan tilannetta yksinäsi, vaan käy ne läpi kerhotoimintaa ohjaavan työntekijän kanssa. Häneltä saat tukea, vahvistusta ja apua ongelmiisi.

Miten sinä kerhonojajana voisit lisätä lapsen hyvää oloa ja turvallisuudentunnetta kerhossa? Tärkeää on olla johdonmukainen ja pysyä siinä mitä on sovittu yhdessä lasten kanssa. Älä petä kerholaistasi. Pyri luomaan lapseen luottamuksellinen ja myönteinen suhde. Ole kiinnostunut kerholaistasi, keskustele hänen kanssaan ja osoita hänelle ystävyyttä. Keskustelemalla hänen (ja hänen vanhempiansa) kanssa saat hänestä paljon lisää tietoa ja näin voit kannustaa häntä pienissäkin onnistumisissa ja antaa hänelle mahdollisuuden vaikka apulaisen tehtäviin eri kerhotilanteissa.

Voit auttaa lasta löytämään hänen omat vahvuutensa ja heikkoutensa. Vahvuudet vievät lasta eteenpäin. Tarkkaamaton lapsi saa yleensä paljon kielteistä palautetta käyttäytymisestään, joten kannustava ja myönteinen suhtautuminen vahvistaa häntä. Lapsi tekee usein virheitä ja sählää, mutta epäonnistumisten kautta hän myös usein oppii uutta. Näitä asioita on hyvä selvittää lapsen kanssa niin hän hahmottaa, missä meni pieleen ja miten toimia toisin seuraavalla kertaa. Lapsi ottaa mallia kerhotilanteissa muiden kerholaisten käyttäytymisestä niin hyvässä kuin huonossakin. Hän näkee myös, mitä seuraa sopimattomasta käyttäytymisestä.

Maire Tamminen

Helmi ei ole erityisopettaja,
vaan aivan tavallinen opettaja,
jonka täytyy saada apua
sellaisten riiviöiden kanssa
kuin minä.

Helmi sanoo usein minulle luokassa
suututtuaan ja ollessaan pahoillaan,
että teen hänen työnsä niin epämukavaksi.

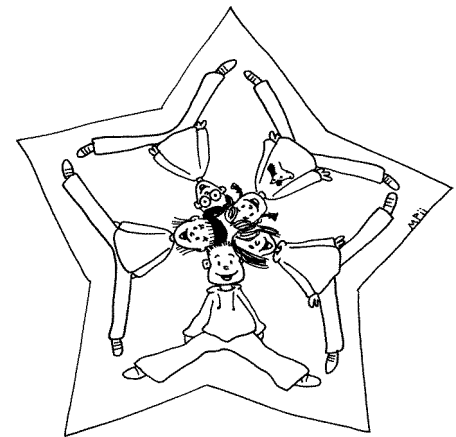
Miksi sinä et voi käyttäytyä
niin kuin kaikki muut,
hän kysyy minulta joka päivä.
Minä en vain tiedä mitä vastaisin.
Mutta Helmi on kiltti ja sanoo,
että hän haluaa aina vain kaikkien parasta,
myös minun parastani.
Helmi on paksu ja lihava.

Kerhonohtajan ABC

Et todennäköisesti tarvitse kerhoon mitään erityisohjelmaa sitä varten, että kerhossasi on tarkkaavaisuushäiriöinen lapsi. Hän selviää kerhossa pääsääntöisesti samoilla säännöillä ja ohjelmilla kuin muutkin kerholaiset. Kuitenkin on hyvä huomioida etukäteen joitain omaan ohjaamiseen liittyviä asioita suhteessa erityislapsiin.

Huomioi ja tarkenna seuraavia asioita:

- * Muistele hetki millainen itse olit alakoulussa.
- * Tutustu lapseen. Seuraa ja tee havaintoja hänestä kerhotilanteissa.
- * Huumori ja leikkimielisyys ovat apu moneen tilanteeseen.
- * Älä loukkaannu, jos lapsi arvioi tai arvostelee sinua tai tekemisiäsi.
- * Sovi lapsen kanssa yhteiset selkeät pelisäännöt ja ole niissä johdon johdonmukainen.
- * Anna lapselle kiitosta ja kannustusta pienistäkin asioista.
- * Tee selväksi, mikä on sopivaa käytöstä mikä ei.
- * Aseta lapselle selkeät rajat, koska hän itse ei siihen pysty.
- * Ole luja ja määrätietoinen. Olet kerhonohtaja, joka on vastuussa kerhosta ja tapahtumista siellä.
- * Muista, että joustavuus voi joissain tilanteissa auttaa parhaiten eteenpäin (anna vaihtoehtoja).
- * Kehittele apuvälineitä, jotka selkeyttävät kerhon pattitilanteita (varoituskortit, kelt. = varoitus, pun. = jäähy).
- * Puhu selkeästi, toista asioita ja tarkista onko asia ymmärretty.
- * Mieti, voitko tehdä kerho-ohjelmaan joitain tarkennuksia, jotka auttavat erityislasta (kuvien käyttö).
- * Pyri tukemaan kaikin tavoin lapsessa olevia hyviä puolia.
- * Ota selvää asioista – opiskele lisää.

Käytä minä-viestejä

Kerhotilanteissa olemme tekemisissä toistemme kanssa ja joudumme kommunikoimaan keskenämme eli puhumaan ja kuuntelemaan toisiamme. Selkeään viestintään kuuluu avoin, rehellinen omista tarpeista ja mielipiteistä kertominen niin, että viestijä samalla suhtautuu huomaavaisesti ja kunnioittavasti toisiin. Selkeä viestintä on vastuun ottamista itsestä, omista tarpeista, toiveista ja mielipiteestä.

Minä-viesti kertoo itsestämme omista tunteistamme, toiveistamme, tilanteistamme, tarpeistamme, mielipiteistämme tai näkökulmastamme.

*Minulla on tosi kurja olo, kun polkupyöräni meni rikki koulumatkalla.
Minua nolottaa aivan kauheasti, kun suutuin Jaanalle.
Minusta on paljon mukavampi kerätä valkovuokkoja kuin leskenlehtiä.*

Toisen käytöksen kuvaus

Minäviestillä alkavalla toisen käytöksen kuvauksella annamme tavallaan palautetta toisillemme.

*Minun mielestäni (oma mielipide) sinä osaat piirtää todella hyvin (toisen taito/käytös)
Minua harmittaa (tunne), kun et ole ottanut kenkiä jalastasi, vaikka olemme sopineet siitä yhdessä.
Minusta on kivaa (tunne), kun autoit minua pakkaamaan nämä tavarat takaisin laatikoihin (toisen käytös).*

Toisen käytöksen seurauksista minulle

Millaisia vaikutuksia on toisen käytöksen seurauksista minulle:

Minusta on kiva (tunne), kun autoit minua pakkaamaan nämä tavarat laatikoihin, nyt minä ehdin vielä käymään postissa (toisen käytöksen seuraukset...).
Kiitos paljon, nyt minäkin voin herkutella (seuraus toisen käyttäytymisestä), kun toit minulle jäätelöä (toisen käytöksen kuvaus).

Vältä seuraavia kielteisen palautteen antamisen tapoja

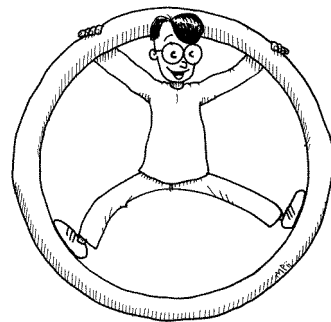
- epäselvät ohjeet ”Kari, ole kunnolla” (nimeä todellinen syy)
- kysymyksen muodossa olevat ohjeet ”Jaakko, eikös me tästä olla puhuttu...”
- monta yhtä aikaa annettua ohjetta ”Mikko, enkös minä sanonut sinulle, että pane värikyntä kaapin hyllylle, pyyhi pöytä ja pane jakkarat pöydän alle.”
- arvioi toimintaa, älä lasta ”Petteri, olit tyhmä kun kamppasit”

Selkeän viestinnän ja vuorovaikutuksen taitoja voi opiskella kirjoista tai suorittaa Gordonin toimivat ihmissuhteet kurseja, joita ovat mm. Nuisku - kurssi nuorille, Toiku - Toimiva koulu on koulun ihmissuhdetaitojen kurssi ja K12–kasvukurssi noin 12-vuotiaille.

TARKKAAVAISUUSHÄIRIÖINEN

Tarkkaamattomuus ilmenee monin eri tavoin

- huolimattomuutena
- vaikeus keskittyä ja kuunnella
- vaikeus noudattaa ja kuunnella sääntöjä
- leikin ja työnteon suunnittelun ja aloittamisen vaikeus
- asioiden loppuunsaattaminen on hankalaa
- vaativia tehtäviä ja ponnistelujen välttäminen
- esineet katoavat työskentelyn aikana (kynät, lelut, kirjat)
- ulkopuoliset ärsykkeet häiritsevät
- unohtelua, myöhästelyä, hitautta
- suorituskyky vaihtelee
- levottomuutta, tuolilla kiemurtelua tavaroiden näpräystä, naputtelua
- vaikeaa toimia rauhallisesti
- vauhti päällä koko ajan, jarrut puuttuvat
- jatkuvaa puhumista

Ylivilkkaus ja impulsiivisuus näkyvät monissa yhteyksissä

- mölättelee miettimättä
- vastaa ennen kuin kysymys on kysytty kokonaan
- ei jaksaa odottaa vuoroaan, on kärsimätön
- häiritsee toisia
- vaikea ymmärtää tekojensa seurauksia
- aloittaa tehtävän kuuntelematta ohjetta loppuun
- hosuu, tekee huolimattomuusvirheitä
- ei pysty tarkistamaan tehtäviä ja korjaamaan virheitä
- tapaturma-alttius (kiipeilee, juoksee, hosuu)
- vaikeus hahmottaa aikaa
- tekemättömiä töitä kertyy
- vaikeus säädellä tunteita ja niiden ilmaisua

Merkilliset kirjainyhdisteet ADHD, ADD, DYSFASIA, ASPERGER, TOURETTE (TS)

Mikä on ADHD?

ADHD on tarkkavaisuus- ja ylivilkkaushäiriö. Tämän käyttäytymishäiriön katsotaan johtuvan neurologisista ja biologisista syistä. Vallitseva käsitys on, että kysymys on aivojen välittäjäaineiden toimintahäiriöstä.

Kyseessä ei siis ole älyllisen tason aleneminen, kasvatusasia eikä perheen sisäinen ongelma.

ADHD kirjainyhdistelmässä käytetään vinoviivaa siksi, että henkilöllä voi olla joko tarkkaavaisuushäiriö tai vain ylivilkkausta ja impulsiivisuutta.

Muita oireita ja ongelmia esiintyy n. 70 %:lla ADHD-lapsista.

Tällaisia ovat muun muassa:

- oppimiseen liittyvät vaikeudet
- huonot sosiaaliset taidot
- uhmakkuushäiriöt
- motoriset häiriöt
- aistien herkkyys
- pakkoliikkeitä ja ajatuksia
- käytöshäiriöt
- masennus
- huolestuneisuus
- univaikeudet
- yökastelu

Tarkkaavaisuuteen vaikuttaa kaikilla ihmisillä riittävä uni/lepo, ravinto, motivaatio, ympäristö, psyykkinen stressi, kiire...

Mikä on ADD?

ADD on tarkkaavaisuuden häiriö ilman ylivilkkautta ja levottomuutta Se on usein perinnöllinen. ADD esiintyy yleensä tytöillä. He menestyvät koulussa alaluokkien ajan hyvin, eivätkä häiritse tunnilla. Tehtävien aloittaminen on usein hankalaa tälle alivilkkaalle uneksijalle. Häneltä kuluu paljon aikaa asioiden aloittamiseen ja tekemiseen, eikä tehtävästä toiseen siirtyminen suju joustavasti.

ADD oireita ovat mielen harhailut, apaattisuus, ujous, arkuus, aloitekyvyttömyys, motivoitumattomuus, sisäänpäin vetäytyneisyys, harkitsemattomat teot, asioiden jatkuva lykkääminen, asiat sotkussa (tavaroiden kadottelu, myöhästely, epäjärjestys).

Mikä on ASPERGER?

Asperger lapset

- ymmärtävät asioiden merkityksiä eri lailla
- mieltävät ympäristöään eri lailla

Käyttäytymisessä havaittavia piirteitä ovat

- vaikeudet sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ja kommunikoinnissa
- paneutuminen erityisiin mielenkiinnon kohteisiin
- vaikeus asettua toisen ihmisen asemaan
- poikkeavat reaktiot aistinärsykkeisiin

Aspergerin oireyhtymä ei ole psyykinen sairaus eikä kasvatuksen tulosta.

Mikä on DYSFASIA?

- Dysfasia on kielenkehityksen vaikeus
 - puheen tuottamisen ja ymmärtämisen vaikeutena.
 - kielen ja puheen kehitys viivästyy tai on poikkeavaa, sanaston, lauseiden, käsitteiden ja kieliopin oppiminen on hidasta.
 - vaikea käyttää puhettaan luontevasti keskustelussa.
 - vaikeudet tulevat esille lukemisessa ja kirjoittamisessa ja joskus myös matematiikassa.
 - Kommunikoinnin tueksi lapsi voi tarvita puhetta tukevia ja korvaavia kommunikaatiomenetelmiä, kuten viittomia tai kuvakommunikointia.
- Dysfaattisella lapsella voi olla myös hahmotushäiriöitä ja kömpelyyttä sekä vaikeuksia sosiaalisissa taidoissa.

Mikä on TOURETTE (TS)

Touretten syndrooma on perinnöllinen, neurologinen oireyhtymä, jolle on ominaista toistuvat ja tahdosta riippumattomat liikkeet (tics) sekä hallitsemattomat vokaaliset äännähdykset. Pakkoliikkeisiin voi kuulua mm. silmien räpsytystä, toistuvaa kurkun puhdistusta /äännähtely, nuuskimista, käsivarren liikuttelua, potkuliikkeitä, olkapäiden nykimistä tai hyppelyä. Nämä purkaukset eivät ole harkittuja, eikä niillä myöskään olen mitään tarkoitusta. Touretten oireyhtymää todetaan useimmin pojilla kuin tytöillä, mikä saattaa johtua siitä, että poikien oireet useimmin häiritsevät ympäristöä.

Pitkä tauko
Hän tuijottaa minua
Mutta mitta on kohta täysi
sanoo Rehtori Tarkka
kuten tavallista
Se on ollut täynnä kolme vuotta
minä ajattelen
Entäpä uusi mitta
suurempi
tai ehkä saavi
minä kysyn
Hän hymyilee surullisena
keltaisin, ruskein ja epätasaisin hampain
Hänellä pitäisi olla hammasraudat

Thor Soltvedt, 2006, Rasa Vili, PS-kustannus

RYHMÄTILANTEET

Ryhmätilanteet ovat tarkkaavaisuushäiriöiselle lapselle usein vaikeita. Lapsi saattaa käyttäytyä ryhmässä eri tavalla kuin kotona tai koulussa. Hän hakee huomiota usein rajullakin tavalla. Puuttuu jatkuvasti muitten asioihin, eikä keskity siihen, mitä yhdessä tehdään. Lapsen vireystila saattaa vaihdella paljonkin päivän aikana. Kun lapsi on ylivilkas, hän ei pysty keskittymään ja alivirittyneenä hän ei osaa aloittaa työskentelyä.

- Ylivirittynyt lapsi tarvitsee rauhoittumista ja rentouttavaa toimintaa.
- Alivirittynyt lapsi kaipaa liikuntaa ja innostavia juttuja.

Ajan hahmottaminen ja ajankulun ymmärtäminen on lapselle usein vaikeaa. Kellonaikojen oppiminen on vaikeaa. Hän ei ymmärrä ja opi viikonpäiviä, kuukausia tai tapahtumajärjestystä. Käsitteet ennen ja jälkeen ovat kateissa. Asioiden kertominen omin sanoin on vaikeaa.

Lapsella saattaa olla myös juuttumisvaikeuksia, mikä näkyy mm. uuteen tilanteeseen tai asiaan siirtymisessä, toiminnan aloittamisessa tai tehtävän lopettamisessa. Syynä arvellaan olevan aivojen motoristen alueiden kypsyttömyys. Käytännössä tilanne voi olla sellainen, että lapsi on innostunut kerhossa piirtämisestä, muovailusta tms. eikä suostu tekemään muuta tai ei ota edes vastaan muita vaihtoehtoja ja ohjeita. Lapsi saattaa kieltäytyä kaikesta muusta tekemisestä ja alkaa käyttäytyä uhmakkaasti ja pistää hanttiin. Ohjaaja ärtyy. Mitä tehdä?

Muista, että tilanne ei ole enää lapsen hallinnassa. Kun tiedät, ettei lapsi tahallaan uhittle, voit itse rauhoittua ja olla positiivinen lasta kotoaan. Annat hänelle vaihtoehtoja siitä, mitä seuraavaksi tehdään. Tällaisen lapsen kohdalla kannattaa ennakoita tilanne ja laittaa esim. kello tai jokin musiikki soimaan työskentelyn päättymisen merkiksi. Tästä on hyvä kertoa lapselle etukäteen ennen työskentelyn aloittamista

Lapsi käyttäytyy häiritsevästi, miten toimia?

- pyri rauhoittamaan tilanne olemalla itse rauhallinen
- huolehdi, ettei lapsi pääse satuttamaan itseään tai muita
- voit pitää lapsesta kiinni, jos hän riehuu (älä satuta)
- jos lapsi ei halua, että häneen kosketaan ole vain vieressä, läsnä
- älä ryhdy huutamaan ja väittelemään hänen kanssaan
- jos lapsi on käyttäytynyt väkivaltaisesti, ilmoita siitä lapsen kotiin
- keskustele asiasta mahdollisimman pian nuorisotyönohjaajan kanssa
- selvitä, onko tällaisiin kerhotilanteisiin olemassa seurakunnassa jonkinlaisia toimintaohjeita/turvallisuusohjeita

Nuorisotyöohjaajasi on sinua varten. Kerro hänelle, kun tarvitset apua.

Seurakunnan viikkotoiminnan turvallisuusohjeet 2007
Seurakunnan leiri- ja retkitoiminnan turvallisuusohjeet 2005

TOIMINTAVINKKEJÄ KERHOON

Olet kerhonohjaaja ja vastuussa lapsista kerhossa. Tee kerholaiselle selväksi, että kerhossa toimitaan määrättyjen ohjeiden ja sääntöjen mukaan. Noudata niitä myös itse.

AD/HD-lapset hyötyvät selkeydestä, ennustettavuudesta ja toistuvista rutiineista. Lasta helpottaa, kun kerho kokoontuu säännöllisesti samana viikonpäivänä, kellonaikana, samassa kerhuhuoneessa ja saman/samojen ohjaajien vetämänä.

Toiminnan suunnittelu etukäteen!

- Toteuta kerho saman kaavan mukaan viikoittain.
- Kerro lapsille mitä tänään kerhossa tehdään. Kun siirryt seuraavaan asiaan niin kerro siitä selkeästi.
- Rytmitä tehtävät lasten jaksamisen mukaan. Ei liian pitkiä tuokioita kerrallaan.
- Huomioi erityislapsen taidot tehtäviä suunnitellessasi. Kuvien käyttö eri tilanteissa auttaa lasta hahmottamaan käsiteltävää asiaa. Lapsi hyötyy myös tilanteiden visualisoinnista.
- Huomioi ryhmässä myös muut kerholaiset!

Omat kerhosäännöt

- Miettikää ja sopikaa yhdessä kerhosäännöt - sellaiset, jotka pystytte pitämään.
- Rajat auttavat lasta ohjaamaan toimintaansa.
- Sopikaa kerholaisten kanssa rangaistukset ja palkkiot.
Kun tietty määrä esim. tarroja tai merkkejä on kerääntynyt, saa palkinnon.
- Kerratkaa sääntöjä silloin tällöin niin pysyvät paremmin mielessä. Tehkää säännöistä ryhmätyönä hieno kuvitettu taulu tai juliste kerhuhuoneen seinälle.

Kerhotila työskentelypaikkana

- pyri poistamaan kaikki häiriötekijät (esim. mieti istumajärjestys, ketä voit panna istumaan kenenkin viereen, miten huonetila on järjestetty, onko huoneessa liikaa virikkeitä, pelejä yms.)
- Lapsi ylireagoi erilaisiin ääniin (pyri rauhalliseen työtilaan, joka mahdollistaa lapselle työrauhan)
- Kosketusherkkä lapsi tarvitsee tilaa ympärilleen. Huomioi tämä, kun valitset hänelle istumapaikkaa, silloin hänen ei tarvitse jännittää tönimistilanteita.
- Joskus istuminen lattialla tai tyynyillä voi parantaa lapsen tarkkavaisuutta.
- Lapsen kanssa voi keskustella siitä, mikä kerhuhuoneessa häiritsee.
- Toimi itse rauhallisesti ja vältä turhaa liikehtimistä.
- Alkupiirissä, hartaushetkissä, laulutuokioissa tms. tilanteissa, joissa istutaan vierekkäin säilytä lapsen katsekontakti.
- Ympäristön luominen lapsen käyttäytymisen hallintaa tukevaksi.
- Pidä kerhossa aina mukana ”takatasku”-ohjelmaa (vaihtelevia tilanteita varten) kuten leikkejä, pelejä, kilpailuja yms.

LAPSI RYHMÄSSÄ

- Keskity myönteiseen käyttäytymiseen

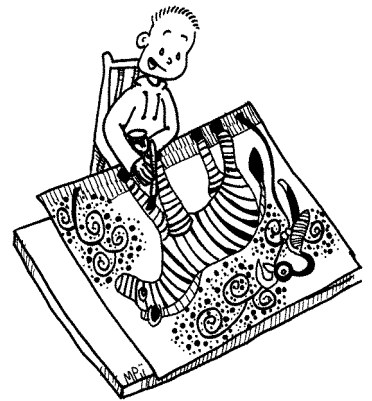
- jätä ei-toivottu käyttäytyminen huomiotta
- kehu hyvästä käyttäytymisestä
- kannusta, kiitä yrittämisestä
- anna palautetta toiminnasta
- anna korjaava palaute positiivisesti
- kitkatilanteissa anna vaihtoehtoja
- vähän sääntöjä
- aggressiiviseen käytökseen puututaan heti
- holding auttaa lasta rauhoittumaan
- Ylivilkas lapsi saattaa olla parhaimmillaan liikuntakerhoissa, leireillä ja retkillä. Näin hän parhaiten oppii asioita oman toiminnan kautta.
- Lapsen osallistumista ja energisyyttä kannattaa hyödyntää antamalla hänen olla ohjaajan apuna sopivissa tilanteissa.

Palautteen antaminen

- selkeää (lapsen käyttäytyminen ja palautteen välinen yhteys selvä)
- sopivan vahvuista
- välitöntä (onnistuneesta tai negatiivisesta suorituksesta)
- säännöllistä
- johdonmukaista
- rakentavaa
- hyvän yrittämisen huomaamista

Ohjaustilanne

- Anna ohjeet työskentelyjä varten selkeästi ja riittävän lyhyesti.
- Vain yksi ohje kerralla. Tarkenna vielä annettu ohje tai pyydä lasta toistamaan se.
- Pysäytä lapsi katso silmiin, kun annat ohjetta.
- Anna lapsen ymmärtää, että hän voi tulla pyytämään apua.
- Seuraa lapsen työskentelyä ja anna tarvittaessa apua (esim. leikit, pelit, tehtävät).
- Siirryttäessä tehtävissä eteenpäin anna lapselle palautetta ja innosta häntä hyvään suoritukseen.
- Siirtyminen tehtävästä toiseen vaatii selkeän aloituksen ja lopetuksen

OMAT ARVOSI JA ASENTEESI

Itsepohdiskelun kautta hahmotamme omaa minäkuvaamme. Mitä minä ajattelen, tunnen ja koen, valottaa minulle omaa minäkuvaani ja itsetuntemustani, joka on välttämätön itseluottamukselleni.

Tee testi itsellesi!

Vastaa rehellisesti – itsellesi!

- **Mistä iloitsen?**
- **Mitä pelkään?**
- **Milloin olen turvassa?**
- **Mistä uneksin?**
- **Mitä rakastan?**
- **Mihin luotan?**

Suhteeni

- **luontoon**
- **uskontoon**
- **seksuaalisuuteen**

Mikä minulle on vaikeaa?

Mikä minulle on helppoa?

Mitä arvostan?

Mitä vihaan?

Miten kohtaan

- **elämän**
- **kuoleman**
- **syntymän**

Miten kohtelen vanhuksia, lapsia, vammaisia, ulkomaalaisia?

Aineiston koonnut Maire Tamminen, PTK – Poikien ja Tyttöjen Keskus
Piirroukset Mikko Piironen

Lähteet ja linkit

ADHD, Attention Deficit/ Hyperactivity Disorder (tarkkaavuus- ja ylivilkkaushäiriö)

ADHD-liitto ry (www.adhd-liitto.fi)

Aivohalvaus- ja dysfasialiitto ry (www.stroke.fi/dysfasia)

Autismi ja aspergerliitto ry (www.autismiliitto.fi)

Jokinen, K., & Ahtikari, K., 2004, ADHD-opas koulunkäyntiavustajalle, PS-kustannus

Martikainen A., & Savinainen A-M., Kyllä me selviämme, ADHD-liitto

Palomäki, T. projektisuunnittelija 2004 luentomoniste Iisalmi, ADHD-liitto

Suomen Poikien ja Tyttöjen Keskus- PTK ry, 2004, Sopusakki

Suomen Tourette- yhdistys ry (www.tourette.fi)

Suvi Kuikka, Ohjaamisen onni, 1991, Kansalaiskasvatuksen keskus

